

АНТРОПОНІМНА ЛЕКСИКА У КОНТЕКСТІ ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Антропонімна лексика є унікальною знаковою системою, компоненти якої мають особливу будову, призначення, специфіку творення та поширення, підпорядковуючись загальномовним законам виникнення й функціонування. Розвиток антропоніміки у XXI столітті характеризується посиленням інтересу до лінгвокультурологічних засад аналізу онімів, що базується на ідеї антропоцентричності мови. Кожна ономастична одиниця являє собою певний, часто прихований лінгвокультурний текст, декодування якого дозволяє виявити інформацію про традиції найменувань індивідуумів окремих регіонів і цілого етносу. Саме лінгвокультурологія й вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в її функціонуванні й відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного і культурного змісту за допомогою системних методів та з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні цінності.

Ключові слова: антропонім; мова; культура; лінгвокультурологія; мовна картина світу.

Антропонімна система сприймається як своєрідний синтез історико-соціальної та мовознавчо-культурної інформації про природу і значення власних імен та прізвищ, що утримує антропонімічні дослідження у полі науки про мову. Ще у XIX ст. відзначали, що власні імена відбивають сліди людського капризу і фантазії, служать скорочено історією побуту й духу народного [2].

Із середини XX ст. дослідження антропонімів набуває антропологічного характеру. Власне ім'я починають розглядати як частину культури людини, нації, як носія культурно-історичної інформації. Цьому сприяв розвиток лінгвокультурології як продукту антропологічної парадигми в лінгвістиці, початок якої поклав ще у XIX ст. В. фон Гумбольдт, який уперше сформулював положення про взаємозв'язок мови і характеру народу, зазначаючи, що різні мови за своєю сутністю, своїм впливом на пізнання й почуття є різними баченнями світу, а своєрідність мови впливає на сутність нації, тому глибоке вивчення мови повинно охоплювати все те, що історія і філософія пов'язують із внутрішнім світом людини [1, с. 370, 377]. Концепція В. Гумбольдта знайшла інтерпретацію у працях О. Потебні, Ш. Баллі, Бодуена де Куртене, Р. Якобсона. Її сутність полягає в таких тезах: 1) матеріальна й духовна культура втілюються у мові; 2) будь-яка культура є національною, що виражається через особливе світобачення, оскільки мові притаманна специфічна для кожного народу внутрішня форма; 3) внутрішня форма мови – це вираження народного духу, його культури; 4) мова є посередником між людиною й оточуючим її світом. Отже, мова розглядалась як духовна сила [1].

Філософський аналіз мови і культури здійснювався в західній герменевтичній традиції й іншими ученими-філософами (Ж. Дюбо, Д. Віко, Г. Лессинг, Е. Гуссерль, М. Хайдеггер, В. Дильтей, Г. Гадамер). Осмислення мови як соціокультурного феномена

знайшло своє висвітлення у працях К. Леви-Стросса, Е. Кассирера та ін.

Проблемами взаємовідношень мови, культури, етносу займалися на поч. XIX ст. брати Грімми, у сер. XIX ст. – Ф. Буслаєв, А. Афанасьєв, О. Потебня; у XX ст. – П. Флоренський, Л. Вітченштейн, Н. Бор, Х. Гадамер, М. Хайдеггер. Учені все частіше спираються на гіпотезу Сепіра-Уорфа про значну залежність мислення від мови. Саме на розумінні єдності мови і культури засновано неогумбольдтіанство й відбулося формування відомої школи Сепіра-Уорфа.

Ідеям вивчення культури через мову присвятили свої праці А. Брюкнер, В. Іванов, В. Топоров, Н. Толстой, Є. Бартминський. Стверджується, що мова є знаряддям розвитку і зберігання культури, її часткою, оскільки за допомогою неї творяться реальні, об'єктивно існуючі зразки матеріальної та духовної культури.

Культура, безперечно, формує й організовує мислення мовної особистості, мовні категорії та концепти. Мова є одночасно і засобом створення, розвитку й зберігання культури, її часткою завдяки своїй властивості створювати реальні, об'єктивно існуючі витвори матеріальної і духовної культури. На основі цієї ідеї і виникла наука лінгвокультурологія – маргінальна галузь мовознавства, що вивчає фіксацію в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної й матеріальної культури народу, тобто культурно значимої інформації – збереження у колективній пам'яті народу у символічних способах матеріального й духовного усвідомлення світу певним етносом, відтворених у його ідеях, схемах мислення й поведінки, системі етнічних й естетичних цінностей, нормах, звичаях, обрядах, міфах, віруваннях, забобонах, побуті тощо [4, с. 355]. Предметом сучасної лінгвокультурології є вивчення культурної семантики мовних знаків, яка формується під час взаємодії двох різних кодів – мови і культури, оскільки кожна мовна особистість одночасно є й культурною особистістю. Тому мовні знаки здатні вико-

нувати функцію «мови» культури, що виражається у здатності мови відображати культурно-національну ментальність її носіїв. Ключові концепти культури займають важливе положення в колективній мовній свідомості. Культурна конотація – це інтерпретація денотативного аспекту значення в категоріях культури. Саме в конотації реалізуються потенційні ресурси номінативної системи мови, тому що кожне слово має здатність не лише створювати, а й утримувати глибинний зміст, що перебуває у складних відношеннях з семантикою слова, закріплювати його в мові, створюючи тим самим культурно-національну мовну картину.

Слід відзначити спільність семіотичних систем культури і мови, що виявляється у таких характеристиках: і культура, і мова є формами свідомості, що відображають світогляд людини; вони існують у діалозі між собою; суб'єкти мови і культури – це завжди індивід чи соціум, особистість чи суспільство; спільною рисою мови і культури є нормативність та історизм; мові й культурі притаманна антиномія «динаміка-статика» [3, с. 59–60]. Проте мова і культура є різними семіотичними системами, хоча обидві є знаковими. Мова, на відміну від культури, здатна до самоорганізації й зорієнтована на масового адресата.

Взаємозв'язок мови і культури виявляється в нижченаведеному.

Мова – дзеркало культури, що відображає не лише реальний світ, що оточує людину, а й суспільну самосвідомість народу, його менталітет, національний характер, спосіб життя, звичаї, традиції, мораль, систему цінностей, світосприйняття й світобачення. Це скарбниця культури, що зберігає культурні цінності насамперед у лексичі.

Мова – це носій культури, засіб передачі її з покоління в покоління, що формує особистість носія мови через закладені у мові світобачення, менталітет, ставлення до людей тощо.

Мова не існує поза культурою, а є її складовою частиною, що можна трактувати як сукупність результатів людської діяльності у різних сферах життя людини: виробничій, суспільній, духовній.

Мова є тим інструментом, що формує людський потік в етнос, що створює націю через зберігання й передачу культури, традицій, суспільної самосвідомості певного мовного колективу. Мова – це знак приналежності її носіїв до певного соціуму.

Мова і людина є нероздільними. Мова не існує поза людиною, а людина як *homo sapiens* не існує поза мовою. Мова формує свого носія, а кожна національна мова відображає і формує національний характер – сукупність специфічних психологічних рис, які в тій чи іншій мірі притаманні соціально-етнічній спільноті в конкретних економічних, культурних і природних умовах її розвитку. Саме лінгвокультурологія й вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови в її функціонуванні й відображає цей процес як цілісну структуру одиниць у єдності їх мовного й культурного змісту за допомогою системних методів та з орієнтацією на сучасні пріоритети й культурні ціннісні орієнтири.

Лінгвокультурологічна ідея, заснована на людиноцентричній філософії, властивій українській духов-

ності (Г. Сковорода, П. Юркевич, В. Кремень), актуалізується у зв'язку з фіксацією в мові, етнотекстах і дискурсивній практиці духовної та матеріальної культури народу; стосується це й власних назв людей, записаних у ревізських та метричних книгах, що відбивають акти громадянського стану й засвідчують рух антропонімів, які є найбільш культуруноносними знаками, оскільки прямо пов'язані з біографією людини та історією краю.

На перший план у філософії мови виходить проблема значення. Елементи мовної системи («signs») виконують універсальну функцію («universal function»). Знаки здійснюють первісний обробку матеріалу й закладають загальні контури подальшого засвоєння позамовного простору. Отже, весь світ, усі речі, що трапляються в полі духовного бачення людини, у полі його свідомості, є для нього такими, що мають значення, тобто будь-який предмет можна розглядати як знак певного змісту.

Динамічною моделлю людської культури, форм людської діяльності, відображенням буття людини є лінгвістична дійсність. У ній можна виділити декілька рівнів. Першим, базовим є складна система реакції клітин головного мозку, що забезпечує виконання контролю соціальних форм поведінки над біологічними функціями організму. Знакова система виступає гальмами природних реакцій й командним ініціатором неприродних. На другому рівні перебуває власне мова як система знаків, що забезпечує обмін, переробку й зберігання інформації. На третьому рівні розташовується сфера текстів, тобто кінцевого продукту, породженого процесом спілкування (семіосфера). Саме на цьому рівні виступає здатність мови не тільки слугувати динамічною моделлю людської культури, а й забезпечувати її історичне буття, втілюючи інформаційно-змістовий стан культури у формалізованому вигляді (текстах) і зберігаючи їх на матеріальних носіях.

Отже, мова, мислення і культура складають єдине ціле, компоненти якого не можуть існувати один без одного. Разом вони співвідносяться з реальним світом, залежать від нього, віддзеркалюють й одночасно формують його. Світ, що оточує людину, представлений трьома формами: реальна картина світу, культурна й соціальна картина світу, мовна картина світу.

Реальна картина світу є об'єктивною даниною, що оточує людину. Культурна картина є віддзеркаленням реальної картини крізь призму понять, сформованих на основі уявлень про людину, отриманих за допомогою органів чуття й сформованих через колективну чи індивідуальну свідомість. У різних народів різні культурні картини, що зумовлюється різними факторами: географією, кліматом, природними умовами, історією, соціальним ладом, рівнем наукового пізнання, віруваннями, традиціями, образом життя тощо.

Мовна картина світу відображає реальність крізь культурну картину світу. Вони тісно взаємопов'язані, перебувають у стані безперервної взаємодії. Зміст, семантика, значення мовних одиниць – це співвіднесеність певного звукового (чи графічного) комплексу з предметом чи явищем реального світу. Мовна семантика відкриває шлях зі світу власне мови у світ реальності. Цей шлях від позамовної дійсності до

поняття неоднаковий у різних народів, що зумовлене різним історичним розвитком й умовами життя, специфікою розвитку їх суспільної свідомості. Отже, в кожного етносу різна мовна картина світу. Це виявляється у принципах категоризації дійсності, матеріалізуючись у лексиці і граматиці.

Зрозуміло, що національна культура світу є первинною по відношенню до мовної. Вона є багатшою, більш повною і глибокою за мовну. Однак саме мова реалізує, вербалізує національну культурну картину світу, зберігає її й передає із покоління до покоління. Хоча мова фіксує далеко не все, що є в національному баченні світу, але здатна описати все. Так, будь-яке слово є не просто назвою предмета чи явища. Цей фрагмент реальності пройшов крізь свідомість людини й у процесі відображення набув специфічних рис, притаманних даній національній суспільній свідомості, зумовленої культурним досвідом цього народу.

Антропоніми накопичили в собі інформацію, наявну в найбільш важливому для людини масиві концептуальних пластів, відтворених у мовних картинах світу різних лінгвокультур, насамперед, цей масив фіксує відомості про культуру народу, його побут, звичаї, вірування, емоції, загалом про ментальність носіїв тієї чи іншої лінгвокультури. Паремії, мовні архетипні образи, вербальні символи, антропоніми – це, передусім, і є ті одиниці, що власне й моделюють своєрідність національної мовної картини світу кожного народу. Саме антропоніми модельовані в мові на базі актуалізації архитипових культурних концептів, внутрішня форма яких на сьогодні, можливо, й утратила свою актуальність, важливість для пересічних громадян, проте вона є значущою для гуманітарної науки, мовознавства зокрема, оскільки «розшифровує» специфіку ментальності кожного конкретного народу, вказує на універсальне й своєрідне, що віддзеркалено в кожній конкретній лінгвокультурі. Загальновідомо, що антропоніми часто «приховують» інформацію, що є значущою для тлумачення особливостей відповідного світобачення, світовідчуття й світорозуміння певного етносу.

На актуальність вивчення антропонімії з огляду діахронії вказував І. Франко, зауважуючи, що «...історик віднаходить у них (антропонімах) сліди певних історичних мандрівок, колонізації і змішання народностей, а етнолог слідить по ним розвій певних національних та громадських інституцій і уподобань, еволюцію родинного та громадського життя, знань, ремесел і відповідних їм звичаїв і вірувань» [5, с. 391].

Прізвища, як відомо, вважають одним із найбагатших і авторитетних джерел вивчення історії рідного краю, мови та культури.

В українській лінгвокультурі простежуємо прізвища козацького походження, що також мають яскраво мотивований характер, вербалізують позитивні чи негативні риси їхніх носіїв, наприклад: *Перебийніс, Ненійвода, Неїжко, Голопупенко* та інші. Подібні козацькі прізвища не мають аналогій серед антропонімів інших слов'янських мов. Вони вказують на уподобання козаків, але, крім того, як бачимо, актуалізовано концепт «заперечення», вербалізований заперечною часткою «не», крім того, репрезентовано вольову інтенцію,

імператив, вербалізований граматичною формою дієслова наказового способу, що міститься в першій частині антропоніма, друга ж частина прізвиська чи прізвища містить вказівку на суб'єкт дії, що ним може бути як конкретний предмет, навіть частина тіла людини, так і абстрактна назва, що номінує переважно негативні категорії. Крім того, за прізвищем (прізвищем), наданим на Січі, можна було отримати інформацію прагматичного характеру про поширені в Україні ремесла й промисли, наприклад: *Пушкар, Гармаш, Гарматій* – це прізвиська козаків, які обслуговували або виготовляли названий вид зброї. Запорожців також виокремлювала здатність до жартівливо-гумористичної чи іронічно-саркастичної лінгвокреативної спроможності стосовно надання прізвиस्क, що згодом, як відомо, трансформувалися в прізвища, які могли вказувати на характерну рису, ознаку, що була притаманна вдачі певного козака, протилежну до реальної, зокрема *Малюком* називали високу людину, а *Махиною* – козака невеликого зросту.

Серед козацьких прізвищ знаходимо й такі, що вербалізують веселу вдачу, виявлену в специфіці комунікативної спроможності українців, власне їхню здатність жартувати над собою, моделювати гумор. Здатність омовлювати як негативне, образливе, принизливе, проблемне, так і гарне, добре, якісне через гумор – це ментальна риса українців, українського національного характеру, що виокремлена спеціалістами з етнології, доведена етнолінгвістичними дослідженнями. В антропоніміці українців це відповідно вербалізовано у прізвищах, наприклад: *Дубогризенко* – це добрий тесля, *Тягшикір* – гарний швець, *Шклобий* – поганий скляр, тобто крім вказівки на рід діяльності, професії людини, маємо ще й вказівку на якість виконання відповідної роботи, хоч, безперечно, не всі козацькі прізвиська/прізвища містять аксіологічну характеристику: маємо й аксіологічно нейтральні антропоніми, наприклад: *Коваль, Боднарчук, Стельмах* та інші.

Зафіксована вказівка на рід діяльності людини, її професію, що є внутрішньою формою антропоніма, репрезентує універсальну традицію формування національних ономастиконів.

Поява прізвиस्क/прізвищ як родових найменувань людської діяльності, професії насамперед пов'язана із задоволенням потреби в певній ідентифікації особи. Ознакою ідентифікації часто є й відповідні характерні ознаки деяких параметрів особистості. Проте концепт оцінки, позитивна чи негативна характеристика особи за певними рисами, що вказують на розумову здатність, фізичну характеристику, опис морально-етичної поведінки, що, до речі, репрезентувалася як протилежна до реально наявної, особливу здатність якісно чи неякісно виконувати професійні обов'язки, більш послідовно вербалізована в антропонімах української лінгвокультури. В українських прізвиських/прізвищах відтворено ментальність українського народу, що виявляється у здатності навіть дещо себе принизити, посміятися над своїми вадами, репрезентувати гумористичний образ українця, м'яко щось заперечуючи чи до чогось м'яко імперативно спонукаючи.

Отже, прізвиська/прізвища, справді, є одним із вагомих джерел набуття інформації країнознавчого

характеру, відомостей з історії, етнології, етнографії, культури. Унаслідок лінгвістичного аналізу характеру мотивації (внутрішньої форми) прізвиць/прізвищ української лінгвокультури абсолютно логічно простежуємо зв'язок між походженням прізвища та певними історичними подіями, культурними традиціями, здатністю оцінювати, характеризувати свої достоїнства і вади, ментальністю, особливостями національного характеру. Під час аналізу антропонімних одиниць в лінгвокультурологічному аспекті у центрі стоїть

мовна й культурноносна особистість з її національним своєрідним баченням світу, тобто ментальністю. Враховуючи специфіку антропонімної лексики, повну залежність її виникнення й існування від культурних традицій та соціуму, слід відзначити, що виникла необхідність пошуку нових підходів для дослідження онімів. Результати регіональних антропонімних досліджень необхідно тісніше розглядати у контексті національної культури й ширше – у зв'язку з міжнародними лінгвокультурними явищами та процесами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гумбольдт В. О. О развитии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. [1830 – 1835] / В. О. Гумбольдт // Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
2. Данилова И. В. Система личных имен Смоленского региона в XX веке (Динамический аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / И. В. Данилова. – Смоленск, 2004.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / В. А. Маслова. – М. : Издат. центр «Академия», 2001. – 208 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – П. : Довкілля – К., 2011. – 844 с.
5. Франко І. Причини до української ономастики / І. Франко // Іван Франко. Збір. тв. : У 50 т. – К., 1982. – Т. 36. – С. 391–427.

Корниенко И. А., Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, г. Николаев, Украина

АНТРОПОНИМНАЯ ЛЕКСИКА В КОНТЕКСТЕ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ

Антропонимная лексика является уникальной знаковой системой, компоненты которой имеют особую структуру, предназначение, специфику образования и распространения, подчиняясь общезыковому законам возникновения и функционирования.

Развитие антропонимики в XXI веке характеризуется возрастанием интереса к лингвокультурологическим основам анализу онимов, которые базируются на идее антропоцентричности языка. Каждая ономастическая единица представляет собой определенный, часто скрытый лингвокультурный текст, декодирование которого позволяет выявить информацию про традиции наименований индивидуумов отдельных регионов и целого этноса. Именно лингвокультурология и изучает взаимосвязь и взаимодействие культуры и языка в его функционировании и отображает этот процесс как целостную структуру единиц в единстве их языкового и культурного содержания с помощью системных методов и с ориентацией на современные процессы и культурные ценности.

Ключевые слова: антропоним; язык; культура; лингвокультурология; языковая культура мира.

Kornienko I. A., National University of Suhomlinskiy, Mykolaiv, Ukraine

LANGUAGE OF ANTRONIMIA IN THE CONTEXT LINGUISTICS

Vocabulary of anroponimia is unique sign system whose components have a special structure, mission, specifics of education and dissemination, subject to the laws of general linguistic origin and functioning.

Development of the anthroponimics characterized by the growing interest in lingvokulturologicheskij onim basis of the analysis, which baziruyutsya on the idea of anthropocentric language in the XXI century. Each unit of names is a certain, often hidden lingvokulturnyj text decoding of which reveals information about the names of individuals traditions of individual regions and the entire ethnic group. Cultural linguistics studies the relationship and interaction between culture and language in its functioning and displays this process as an integral structure units in the unity of their linguistic and cultural content with the system and methods with a focus on contemporary processes and cultural values.

Keywords: anthroponym; language; culture; cultural linguistics; linguistic culture of peace.